

Pregled istraživanja stavova, ponašanja i znanja nastavnika o internaliziranim poremećajima učenika

ANA PETAK ¹, SANJA NARIĆ ², ROBERTA MATKOVIĆ ³

¹ Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Borongajska cesta 83d, Zagreb, Hrvatska, e-pošta: apetak@hrstud.hr

² Neuropsihijatrijska bolnica „Dr. Ivan Barbot“, Jelengradska 1, Popovača, Hrvatska, e-pošta: sanja.naric@gmail.com

³ Nastavni zavod za javno zdravstvo, Služba za mentalno zdravlje, Vukovarska 46, Split, Hrvatska, e-pošta: roberta.matkovic@nzjz-split.hr

* Kontakt autor: apetak@hrstud.hr

Sažetak Manje od polovice učenika s poremećajem i/ili nekim simptomima poremećaja naposljetku primi adekvatnu podršku, što ukazuje na potrebu za univerzalnim sustavom probira mentalnog zdravlja u školama. Adekvatna reakcija nastavnika na internalizirane simptome *učenika* nerijetko je glavni poticaj za uključivanje učenika u tretman, stoga je važno istražiti *čimbenike* koji takvom ponašanju pridonose. Cilj rada je sažeti postojeća istraživanja ponašanja, stavova i znanja nastavnika o učenicima s internaliziranim simptomima i poremećajima. Obuhvatom publikacija objavljenih između 2005. i 2021. godine rad sažima spoznaje o ponašanjima, stavovima i znanjima nastavnika o internaliziranim simptomima i poremećajima te njihovoj ulozi u procesu probira na probleme mentalnog zdravlja učenika. Dostupna istraživanja pokazuju da su nastavnici bolji u detekciji eksternaliziranih nego internaliziranih poremećaja i/ili simptoma, da navode nedostatno znanje te imaju pogrešna uvjerenja o uzrocima i tijeku poremećaja, što može dovesti do nerazumijevanja njihove ozbiljnosti te kasnog upućivanja na stručnu procjenu. Nužna su dodatna istraživanja u području.

Ključne riječi: internalizirani poremećaji; nastavnici; učenici; stavovi; ponašanja; znanja

A research review of teachers' attitudes, behaviours and knowledge of students with internalizing symptoms

ANA PETAK ¹, SANJA NARIĆ ², ROBERTA MATKOVIĆ ³

¹ Faculty of Croatian Studies, Zagreb, Croatia, e-mail: apetak@hrstud.hr

² Neuropsychiatric Hospital "Dr. Ivan Barbot", Popovača, Croatia, e-mail: sanja.naric@gmail.com

³ Teaching Institute of Public Health of the Split-Dalmatia County, Split, Croatia, e-mail: roberta.matkovic@nzjz-split.hr

* Correspondence: apetak@hrstud.hr

Abstract Less than half of the students with the disorder and/or some symptoms of the disorder eventually receive adequate support, which indicates the need for a universal mental health screening system in schools. Adequate teachers' response to students' internalizing symptoms is often the main incentive to involve students in treatment, so it is important to explore the factors that contribute to such behaviour. The aim of the paper is to summarize the existing research findings on the behaviours, attitudes and knowledge of teachers about adolescents with internalizing symptoms and disorders. By reviewing publications from 2005 to 2021, the paper summarizes findings about teachers' behaviours, attitudes, and knowledge about students' internalizing symptoms and disorders, as well as the teacher's role in the mental health screening process. Available research shows teachers are better at detecting externalizing rather than internalizing disorders and/or symptoms, and that they report a lack of knowledge and have false beliefs about the causes and course of such disorders, which could lead to a lack of understanding of the severity of the disorders and late referral to expert assessment. Further research in this area is necessary.

Keywords: internalized disorders; teachers; students; attitudes; behaviours; knowledge

1 Uvod

Tijekom obrazovanja učenici se suočavaju s brojnim životnim izazovima poput uspostave identiteta, traženja grupne pripadnosti, potrebe za socijalnim prihvaćanjem i identifikacijom, a uz to se paralelno odvija i prilagodba na fizičke, intelektualne, socijalne i emocionalne promjene. To je emocionalno i razvojno zahtjevno razdoblje, u kojem se bilježe najviše stope internaliziranih problema – ponašanja usmjerenih prema sebi koja predstavljaju problem pojedincu samom (npr. anksioznost, depresija, somatizacija) (Tandon i dr., 2009 prema Salavera i dr., 2019). Internalizirani poremećaji mogu imati značajan učinak na tjelesni, emocionalni, socijalni i akademski razvoj, pri čemu velik broj djece i mladih odgađa traženje podrške ili uopće ne traži podršku za svoje probleme (Muslić i dr., 2018).

Depresija i anksioznost su među najzastupljenijim internaliziranim poremećajima koji se manifestiraju u učenika u školskom kontekstu (Conroy i dr., 2021; Essau i dr., 2012; Malak i Khalief, 2018). Poseban izazov u literaturi je razlikovanje problema koji ulaze u domenu dijagnostičkih kategorija od internalizirane simptomatologije koja nije prisutna u mjeri da bi udovoljavala kriterijima za poremećaj, no ometajuća je za svakodnevni život učenika. Domaća istraživanja (Ajduković i Rezo, 2019) tako iznose podatak o visokoj zastupljenosti internaliziranih simptoma u prvim razredima srednjih škola, pri čemu se bilježe ozbiljne razine simptoma depresivnosti (12,8 % učenika), simptoma anksioznosti (20,3 % učenika) i simptoma stresa (13,4 % učenika). Nešto više postotke ozbiljnih razina simptoma depresije, anksioznosti i stresa u hrvatskih srednjoškolaca bilježe Rajhvajn-Bulat i Horvat (2020). Rezultati probira mentalnog zdravlja djece u gradu Zagrebu (Buljan Flander i dr., 2021) godinu dana nakon početka pandemije COVID-19 pokazuju kako 15 % djece ima izraženu posttraumatsku simptomatologiju koja se može povezati s promjenama u životnim okolnostima izazvanima pandemijom koronavirusa, ali i potresima koji su zahvatili širu zagrebačku regiju.

Internalizirani simptomi povezani su s adaptacijom u socijalnoj okolini (Salavera i dr., 2019), a dio te okoline je škola. Povezanost sa školom dosljedno se povezuje sa zdravljem i dobrobiti učenika (Moore i dr., 2018). Pozitivna školska klima, percepcija reda i sigurnosti te dosljedna disciplina zaštitni su

čimbenik za pojavu poremećaja u školskoj dobi (McIntosh i dr., 2014), kao i povezanost sa školom, podržavajuće školsko okruženje, sudjelovanje u školskim aktivnostima te uspješno uključivanje u školu (Bašić, 2009). Učenici s internaliziranim problemima često ne ometaju školsku klimu, ne stvaraju problem okolini i ne privlače pažnju (Maglica i Džanko, 2016). Najčešće oklijevaju samostalno potražiti pomoć vezanu za mentalno zdravlje i skloni su osloniti se na odrasle (Costello i dr., 2014). Učenici s internaliziranim simptomima rjeđe će potražiti podršku nego učenici bez takvih simptoma, što može biti rezultat njihovih obrazaca ponašanja koji uključuju bihevioralnu inhibiranost, manjak motivacije i anksioznost u socijalnim interakcijama, a takav nalaz svakako je poticaj školama za unaprjeđenje postupaka probira učenika s poremećajima mentalnog zdravlja (Allouche i dr., 2021). Neosporno je da su prepoznavanje i tretman učenika s poremećajima poslovi stručnjaka za zaštitu mentalnog zdravlja, no kako bi se internalizirani poremećaji i/ili simptomi što ranije uočili, neophodno je osvještavanje o važnosti i prednostima rane detekcije poremećaja svih koji u svojim radnim okolinama dolaze u doticaj s učenicima. Kako učenici tijekom dana veliki dio svog vremena provode u školi, škole postaju prepoznate kao mjesto rane detekcije, ali i prevencije razvoja simptoma i/ili poremećaja (Jones i dr., 2019; Werner-Seidler i dr., 2021). Škola je učenicima prirodno okruženje, a time i relevantno i idealno okruženje za implementiranje podrške (Swan i dr., 2016). Školski kontekst ima posebnu ulogu u prevenciji jer predstavlja mjesto na kojem učenici mogu dobiti podršku u istom kontekstu u kojem se susreću s problemima (Masia Warner i dr., 2015), a pravovremena identifikacija poteškoća i tretman mogu pozitivno djelovati na trenutačnu akademsku izvedbu i dugoročne obrazovne ishode (Nail i dr., 2015).

U literaturi se rijetko nailazi na istraživanja stavova, ponašanja i znanja nastavnika o internaliziranim simptomima i /ili poremećajima učenika. Povećanje znanja i pozitivniji stavovi nastavnika prema simptomima i poremećajima učenika vode većoj sklonosti pružanja podrške (Kelly i dr., 2011), a još boljim prediktorom pružanja podrške pokazalo se uvjerenje u vlastitu kompetenciju za pružanje pomoći (Rosetto i dr., 2016). Uvid u znanja i stavove nastavnika prema učenicima s internaliziranim poremećajima od velike je važnosti za formiranje obrazovnih programa nastavnika (Lončarević i Vulić-Prtorić, 2014). Cilj rada je objediniti spoznaje istraživanja o ponašanjima, stavovima i

znanjima nastavnika o internaliziranim simptomima i/ili poremećajima učenika te istaknuti ulogu navedenih spoznaja u probiru na probleme mentalnog zdravlja. Radi usmjerenosti prethodnih istraživanja internaliziranih poremećaja i/ili simptoma primarno na populaciju adolescenata, rad najvećim dijelom donosi pregled stavova, ponašanja i znanja srednjoškolskih nastavnika, dok su radovi koji se bave osnovnoškolskom populacijom vrlo rijetki.

2 Metodologija

Radovi su inicijalno pretraživani upisom različitih inačica ključnih riječi i njihovih kombinacija (*internalizirani, depresija, anksioznost, škola, nastavnici, ponašanje, stavovi, znanje*) prilikom pretrage baza radova na hrvatskom i na engleskom jeziku. S obzirom na to da su radovi koji se bave temama ponašanja i stavova nastavnika prema učenicima s internaliziranim poremećajima vrlo rijetki, radovi filtrirani na taj način nisu bili dostatni za prikaz područja. Pretraga radova stoga je proširena od pretrage po navedenim riječima prema eksplorativnom istraživanju dostupnih radova te referenci pronađenih radova s ciljem obuhvata što većeg broja publikacija koje obrađuju ciljnu temu. Na taj način pregledani su radovi koji se bave internaliziranim poremećajima i/ili simptomima u učenika. Na temelju naslova, sažetaka i ključnih riječi izdvojene su studije relevantne za uključivanje u pregledni rad. Pretraživane su baze SCOPUS, GOOGLE.SCHOLAR i HRČAK. Pregled literature nije bio limitiran određenim vremenskim intervalom te su u konačnici obuhvaćeni radovi između 2006. i 2021. godine.

3 Rezultati i rasprava

3.1 Terminološko određenje

Pregledom literature nailazi se na neujednačenu terminologiju za opisivanje simptoma koji nisu u domeni poremećaja i dijagnoza, ali ometaju svakodnevno funkcioniranje. Poseban izazov je razlikovanje takve simptomatologije od one koja udovoljava kriterijima za dijagnozu poremećaja (npr. prema DSM-5, 2014), a nedosljednost nazivlja dovodi do potrebe za detaljnim proučavanjem radova radi jasnijeg razumijevanja zaključaka, što ukazuje na dodatnu važnost

definiranja i dosljednog korištenja termina. Zbog navedenih terminoloških nesuklađenosti u ovom radu se termin „mentalno zdravlje“ odnosi na stanje dobrobiti sukladno definiciji SZO (2017), odnosno stanje blagostanja, ostvarenja potencijala, adekvatnog nošenja sa stresom i produktivnosti. Termin „poremećaji“ odnosi se na prisutnost mentalnih poremećaja (Silobričić Radić i Vrbanec, 2018). Termin „simptomi“ odnosi se na prisutnost nekih simptoma koji vode do manjih ili većih poteškoća u svakodnevnom funkcioniranju, ali ne ulaze u domenu poremećaja (Muslić i dr., 2020).

3.2 Problemi detektiranja učenika s internaliziranim poremećajima

Istraživanja pokazuju kako je detektirano manje od 35 % učenika sa simptomima poremećaja mentalnog zdravlja, a samo 25 % onih kojima potrebna klinička pomoć dobije prikladnu stručnu podršku (Ford i dr., 2007 prema Anderson i dr., 2018). Razdoblje od početka pojave prvih simptoma pa do konačnog pružanja podrške je predugo, a samo 40-50 % mladih s poremećajima mentalnog zdravlja naposljetku dobije podršku za probleme s kojima se suočava (Burnett-Zeigler i dr., 2012 prema Muslić i dr., 2018).

Učenici s poremećajima mentalnog zdravlja najradije će se obratiti za podršku prijateljima, osobi s kojom su u vezi i roditeljima (Allouche i dr., 2021). Iako su roditelji među prvim kontaktima kojima se mladi obraćaju za podršku (Lipert i dr., 2019; Allouche i dr., 2021), roditeljski stavovi određuju hoće li uputiti dijete na stručnu procjenu. Istraživanja djece anksioznih roditelja (pristup *top down*) i roditelja anksiozne djece (pristup *bottom up*) pokazuju snažnu vezu dječje i roditeljske anksioznosti (Lippert i dr., 2019). Zbog osobnog iskustva anksioznosti roditelji mogu percipirati djetetovu anksioznost kao uobičajeno ponašanje, što ih može spriječiti u tome da uključe dijete u tretman, dok s druge strane, neki roditelji mogu smatrati stručnu podršku nepotrebnom ili neučinkovitom (Girio-Herrera i dr., 2013). Adekvatno reagiranje učitelja stoga je nerijetko glavni poticaj za uključivanje učenika u tretman, naročito u obitelji koje ne uočavaju djetetov poremećaj (Lončarević i Vulić-Prtorić, 2014). U tom se svjetlu ističe potencijalna uloga nastavnika u prepoznavanju internaliziranih poremećaja učenika te uloga škole kao učeniku poznatog okruženja za uključivanje u tretman (Missenden i Campbell, 2019). Neka istraživanja utvrđuju da

procjene nastavnika podcjenjuju internalizirane poremećaje u učenika (Dwyer i dr., 2006; Johnston i dr. 2014) te da su samoprocjene učenika gotovo dvostruko veće od procjena nastavnika (Bouillet, 2014). S druge strane, neki nalazi pokazuju kako nastavnici precjenjuju pojavu anksioznosti u učenika te smatraju kako je na intenzivnoj razini doživljava 20 – 50 % učenika, dok su kvantitativne procjene utvrđene upitničkim mjerama niže (Vulić-Prtorić i Lončarević, 2016). Ponašanje učenika je varijabilno u različitim situacijama i kontekstima, a razlike ponašanja u kombinaciji s individualnom perspektivom promatrača djelomično pridonose različitostima i diskrepancijama u procjenama različitih izvora. Za razliku od školskog konteksta, učenici vrijeme kod kuće mogu provoditi u slobodnim i opuštajućim aktivnostima te je njihovo ponašanje drugačije. Zbog toga nastavnik može primijetiti simptome (npr. anksioznosti) u učenika, koje nisu primijetili roditelji jer ih učenik primarno pokazuje u komunikaciji s vršnjacima te u aktivnostima u učionici. Prema tome, kako bi se procijenilo postojanje poteškoća u učenika, važno je razmotriti informacije iz različitih izvora (De Los Reyes i dr., 2019).

Švegar i suradnici (2020) elaboriraju kako svega 43,3 % osnovnih škola u Hrvatskoj ima zaposlenog stručnog suradnika psihologa, a velik broj osnovnih škola još uvijek nije dostigao razinu državnog pedagoškog standarda po broju stručnih suradnika. Velik broj škola u Hrvatskoj i dalje nema stručnjaka koji bi mogli detektirati i pratiti učenike s internaliziranim teškoćama. Jedino stručnjaci mogu biti zaduženi za dijagnostiku, no odgojno-obrazovni djelatnici mogu biti prvi koji će uočiti simptome ili poremećaj u učenika (Muslić i dr., 2018). Nastavnici mogu imati posebnu ulogu u procesu prepoznavanja simptoma i poremećaja, stoga su njihova znanja o načinima i mogućnostima pružanja odgovarajuće podrške učenicima od iznimne važnosti za pravovremenu intervenciju, ali i preventivne aktivnosti. U skladu s time pokrenute su aktivnosti promicanja zdravstvene pismenosti u području mentalnoga zdravlja odgojno-obrazovnih djelatnika kako bi mogli djelovati kao prva pomoć i podrška u poremećajima mentalnoga zdravlja učenika (Muslić i dr., 2018). Kako osiguravanje rane podrške nastavnika može prevenirati razvoj ozbiljnih poremećaja (Allen i Lerman, 2017), naročito je važno istaknuti potencijal nastavnika u inicijalnom prepoznavanju učenika s poremećajima ili simptomima. Nastavnici imaju uvid u ponašanja učenika u različitim socijalnim situacijama i

kontekstima (Missenden i Campbell, 2019), a internalizirana simptomatologija učenika može biti vezana uz akademske i socijalne izazove te se ne mora primijetiti u obiteljskom kontekstu. Nastavnici provode puno vremena s učenicima te su najčešće prvi koji uočavaju probleme, a kada ih uoče, često nisu sigurni što učiniti i kako se s njima nositi (Hrvatski zavod za javno zdravstvo, 2019). Osim toga, poremećaji mentalnog zdravlja učenika odražavaju se i na njihovu akademsku izvedbu, mogućnost učenja i koncentraciju te uključivanje u nastavne i izvannastavne aktivnosti škole, što je također važan razlog za uključivanje nastavnika u njihovo detektiranje (Whitley i dr., 2013). Važno je naglasiti kako nastavnici ne trebaju postati stručnjaci za zaštitu mentalnog zdravlja niti se to od njih očekuje. Međutim poželjno je da imaju osnovna znanja o poremećajima mentalnog zdravlja i o njihovim prvim znakovima kako bi pomogli pri što ranijoj detekciji (Muslić i dr., 2018).

3.3 Stavovi nastavnika prema učenicima s internaliziranim poremećajima

Većina socijalnih psihologa definira stav kao vrednovanje ljudi, objekata ili ideja koje se sastoji od emocionalne, spoznajne i ponašajne sastavnice (Aronson i dr., 2005). Stavovi nastavnika prema učenicima s internaliziranim poremećajima mogu dati sliku njihova znanja, odnosa prema učenicima i spremnosti ulaganja truda u prilagodbu situacije učenikovim poteškoćama. Osim neposrednog kontakta s učenicima, na formiranje stavova nastavnika utječu i njihovo znanje i osobne karakteristike. Vlastita samoefikasnost, odnos s učenicima i procjena učenikovih eksternaliziranih simptoma utječu na nastavnikovu percepciju učenikovih internaliziranih simptoma – nastavnici će češće podcijeniti prisutnost anksioznosti te precijeniti prisutnost vršnjačkog nasilja u učenika s internaliziranim simptomima, koji uz to imaju više eksternaliziranih simptoma i konfliktnih odnosa (Zee i Rudasill, 2021). Manje iskusni nastavnici češće će precijeniti simptome brige u odnosu na iskusne nastavnike (Zee i Rudasill, 2021).

Neprepoznavanje prirode simptoma i poremećaja vodi percepciji ponašanja učenika kao namjernog te sklonosti kažnjavanju uz osjećaje ljutnje i nemoći (Lončarević i Vulić-Prtorić, 2014). Uz to, nastavnici su skloni tumačiti neke internalizirane simptome učenika kao odbijanje izvršavanja izazovnih zadataka,

lijenost, traženje pažnje, prkos i manipulativnost (Hanie i Stanard, 2009). Postoji zabluda kako su učenici s poremećajima mentalnog zdravlja opasni, kako samo oni slabi ili s obiteljski nepovoljnim situacijama imaju poremećaje mentalnog zdravlja, kako ih je potrebno izbjegavati te kako nije potrebno tražiti stručnu pomoć jer će probleme riješiti sami (Muslić i dr., 2018). Hrvatski nastavnici su u opisima depresivnosti u vinjetama (kratkim pričama) povezali taj internalizirani poremećaj s narušenim obiteljskim odnosima, narušenim odnosima s vršnjacima i problemima vezanim uz razvojni period puberteta. U takvim iskazima nastavnika poremećaji učenika su percipirani kao dio odrastanja ili kao rezultat prolaznih sukoba s obitelji i prijateljima, sa sklonošću približavanju tipičnom opisu depresivnog učenika u kojem se poremećaj umanjuje i nastoji normalizirati (Muslić i dr., 2018). Takav stav prema poremećaju može dovesti do nerazumijevanja njegove ozbiljnosti i patnje učenika, a posljedično i kasnim te nepravovremenim traženjem podrške. Sve te zablude dovode do kasne detekcije, reakcije i traženja stručne podrške (Muslić i dr., 2018).

Stavovi prema učenicima s internaliziranim poremećajima povezani su s nastavnikovim osobinama ličnosti, na način da je negativniji stav prisutan u izraženijih osobina zakočenosti, opterećenosti, tjelesnih tegoba, zdravstvenih briga i emocionalnosti. Izraženija ekstraverzija (odnosno aktivnost, društvenost, otvorenost, asertivnost i pozitivne emocije) povezana je s pozitivnijim stavovima nastavnika (Lončarević i Vulić-Prtorić, 2014). Istraživanja povezanosti sociodemografskih varijabli sa stavovima nastavnika daju nedosljedne rezultate (Allen i Lerman, 2017; Lončarević i Vulić-Prtorić, 2014). Duže radno iskustvo u obrazovanju pokazalo se povezanim s višom svjesnošću o pojavnosti poremećaja mentalnog zdravlja među učenicima i povoljnijim stavovima prema poremećajima (Kamel i dr., 2020). S druge strane, u detekciji depresije u vinjetama uspješniji su bili nastavnici s manje radnog iskustva (Muslić i dr., 2018).

Stavovi nastavnika prema učenicima s internaliziranim poremećajima u istraživanjima se najčešće operacionaliziraju kao rezultat na nekom od upitnika (npr. *Skala stavova nastavnika prema anksioznim učenicima*; SNA-U, Lončarević i Vulić-Prtorić, 2014; *Upitnik zdravstvene pismenosti u području mentalnoga zdravlja djece i mladih*; *Mental Health Literacy Questionnaire*

– Jorm i dr., 1997; Reavlei i Jorm, 2011). Neki od pristupa detektiranja stavova nastavnika prema poremećajima učenika su i fokus-grupe (npr. Vulić-Prtorić i Lončarević, 2016) ili polustrukturirani intervjui (Kamel i dr., 2020).

Rezultate istraživanja potrebno je sagledati u kontekstu ograničenja, primarno vezanih uz uzorkovanje. U istraživanju zdravstvene pismenosti odgojno-obrazovnih djelatnika škola u Republici Hrvatskoj (Muslić i dr., 2018) probabilističkim uzorkovanjem obuhvaćeno je 20 % osnovnih i 20 % srednjih škola u Hrvatskoj, no u istraživanju su sudjelovali samo nastavnici koji su se odazvali pozivu. Od 10 918 odgojno-obrazovnih djelatnika pozvanih na istraživanje, odazvalo se njih 18,6 % (Muslić i dr., 2018). Dobiveni uzorak u konačnici je prigodan te je moguće da su se osobine nastavnika voljnih sudjelovati u istraživanju odrazile i na rezultate ukazujući na povoljniji prikaz stavova nastavnika od stvarnog stanja u praksi. Niska stopa odaziva nastavnika (14,5 %) prisutna je i u istraživanju Figueroe (2013), dok je odaziv istraživanju Kamela i suradnika (2020) oko 60 %. Nadalje, iako se u istraživanjima potiče iskreno odgovaranje, moguće je da su odgovori nastavnika pod utjecajem socijalne poželjnosti. U istraživanjima također češće sudjeluju nastavnice, što je odraz nejednakosti omjera spolova među odgojno-obrazovnim djelatnicima, ali ograničava mogućnost generalizacije rezultata (Allen i Lerman, 2017).

3.4 Ponašanja nastavnika prema učenicima s internaliziranim poremećajima

Ponašanje nastavnika prema učenicima s internaliziranim poremećajima rijetko je istraživano te je, kao i istraživanje stavova, uglavnom operacionalizirano kao rezultat na nekom od upitnika (Allen i Lerman, 2017; Figueroa, 2013). Istraživanja (Figueroa, 2013) pokazuju kako u radu s učenicima s anksioznim simptomima nastavnici najčešće koriste strategije koje ujedno smatraju najefikasnijima, a to su ohrabrivanje učenika za izvedbu i razgovor s učenikom izvan učionice, dok najmanje koriste strategije konfrontiranje učenika pred razredom i upućivanje učenika u ured ravnatelja. Muškarci pokazuju veću sklonost za poticanje ponašanja koja podržavaju anksioznost učenika, no nema spolnih razlika među nastavnicima u podržavanju strategija usmjerenih na podršku autonomiji učenika (Allen i Lerman, 2017). Nisu poznati podaci o ponašanju nastavnika prema učenicima s anksioznim poteškoćama u hrvatskom obrazovnom sustavu.

Jedna od rijetkih upitničkih mjera ponašanja nastavnika prema anksioznim učenicima je *Teacher Response to Anxiety in Children* (TRAC, Allen i Lerman, 2017) u kojem nastavnici odgovaraju na hipotetske situacije anksioznosti učenika u školskom kontekstu. Druge mjere uključuju vinjete s opisima anksioznih simptoma, intervjuje, opažanja interakcija nastavnika i učenika ili hipotetske scenarije (Allen i Lerman, 2017). Istraživanja ponašanja nastavnika upitničkim mjerama podliježu ograničenjima te je potrebno utvrditi u kojoj mjeri samoiskazi nastavnika o vjerojatnom ponašanju zaista predviđaju istovjetno ponašanje u praksi. Nadalje, u vinjetama nastavnici procjenjuju kako bi se ponašali prema hipotetskom opisu učenika (Allen i Lerman, 2017), dok u praksi na ponašanje nastavnika mogu djelovati i njegova ranija iskustva s konkretnim učenikom u razredu te njegovo ponašanje ne bi bilo jednako prema svim učenicima koji bi se ponašali prema opisima iz vinjeta.

3.5 Znanja nastavnika o internaliziranim poremećajima

Iako podatci o obrazovanju hrvatskih nastavnika o internaliziranim poremećajima nisu poznati, programi edukacije nastavnika čine se dobrom podlogom za osvještavanje nastavnika o poremećajima mentalnog zdravlja. Razgovorom o simptomima i poremećajima može se napraviti prvi korak prema prevladavanju stigme i diskriminacije, koje imaju ulogu u kasnom prepoznavanju poremećaja, a posljedično i dužem trajanju liječenja i oporavka (Muslić i dr., 2020). Inozemna istraživanja (Figuroa, 2013) utvrđuju kako je 90 % nastavnika tijekom obrazovanja primilo neki oblik edukacije o radu s učenicima s poremećajima pažnje, autizmom i teškoćama učenja. S druge strane, nastavnici u manjoj mjeri izvještavaju o treningu/edukaciji u područjima rada s učenicima s internaliziranim poremećajima i simptomima. Nastavnici općenito navode nedostatan znanje i vještine za rad s učenicima koji se mijenjaju iz generacije u generaciju, spremni su na usavršavanja i edukacije za potrebe poboljšanja nastave i nošenja s poremećajima mentalnog zdravlja učenika (Vulić-Prtorić i Lončarević, 2016). Programi obrazovanja nastavnika nude oskudno znanje o poremećajima mentalnog zdravlja učenika te se nastavnici ne osjećaju kompetentnima u tom području (Froese-Germain i dr., 2013; Rothi i dr., 2008).

Istraživanje s hrvatskim nastavnicima (Muslić i dr., 2018) pokazalo je kako 42,4 % nastavnika prepoznaje depresivnost kao internalizirani poremećaj opisan u vinjeti, dok ostali nastavnici poremećaj nisu prepoznali. Muslić i suradnici (2018) nude podatke o prepoznavanju i spremnosti na reagiranje odgojno-obrazovnih djelatnika na simptome depresivnosti učenika, no ne nailazi se na slično istraživanje o anksioznim učenicima. Prema Lončarević i Vulić-Prtorić (2012), 97 % nastavnika ima želju za dodatnim usavršavanjem o strahovima i tjeskobi. U skladu s time su i rezultati o zdravstvenoj pismenosti odgojno-obrazovnih djelatnika koji pokazuju kako je 97 % nastavnika spremno pomoći pronaći podršku za učenika s poremećajima mentalnog zdravlja, no njih 70 % pri tome ima osjećaj nesigurnosti u vlastite kompetencije (Muslić i dr., 2018). Oko 30 % nastavnika suočenih s opisom depresivnog učenika u vinjetama smatra da ima sposobnosti pristupiti učeniku, podjednaki broj ih je nesiguran oko vlastitih sposobnosti pomoći učeniku s poremećajima mentalnog zdravlja, a gotovo 40 % ih je malo ili donekle sigurno da su njihove sposobnosti pomoći učeniku dostatne. Nastavnici bi učenika sa simptomima poremećaja uputili na traženje podrške stručnih službi, udruga i institucija, stručnom suradniku u školi, kolegama u školi, liječniku, učenikovim roditeljima ili svećeniku. Unatoč velikoj spremnosti za podršku, nastavnici procjenjuju kako bi ih u upućivanju učenika na adekvatnu podršku mogla spriječiti reakcija učenikovih roditelja, reakcija samog učenika, ali i bojazan oko osobnih kompetencija i strah oko toga da problem ne učine još većim (Muslić i dr., 2018).

Znanja nastavnika najčešće se procjenjuju u kontekstu pismenosti o mentalnom zdravlju, korištenjem upitničkih mjera i vinjeta (Jorm i dr., 2010). Navedene rezultate važno je staviti u kontekst prigodnog uzorkovanja i sudjelovanja nastavnika koji su se odazvali pozivu (Muslić i dr., 2018), pri čemu je moguće da su u istraživanjima sudjelovali odgojno-obrazovni djelatnici koji i inače imaju više znanja o mentalnom zdravlju i poremećajima, više su zainteresirani za temu te pokazuju višu razinu spremnosti za pomoć učenicima od nastavnika koji nisu bili voljni sudjelovati u istraživanju. Istovjetna metodološka ograničenja prisutna su i u inozemnim istraživanjima, gdje se također bilježi nizak postotak odaziva nastavnika pozivu na istraživanje (npr. 14,5 % u: Figueroa, 2013) ili izostaju točni podaci o odazivu nastavnika (npr. Allen i Lerman, 2017).

3.6 Odnos stavova, znanja i ponašanja

Pokazalo se kako nije uvijek moguće jasno razdvojiti stavove i znanja te razlučiti jedinstveni doprinos svakog od tih čimbenika ili njihove interakcije (Muslić i dr., 2020). Nastavnikova vjerovanja, stavovi, znanje i percepcija poremećaja utječu na njegovo ponašanje u učionici (Kalleher, 2014), no znanja nisu nužno povezana s točnim procjenama (Zee i Rudasill, 2021). Ima naznaka da je procjena internaliziranih simptoma učenika primarno bazirana na specifičnim karakteristikama, ponašanjima i potrebama s kojima učenici dolaze u razred, a ne na specifičnom znanju nastavnika koje stječe kroz trening (Zee i Rudasill, 2021) zbog čega je neophodno razmotriti djelovanje međudnosa stavova, znanja i ponašanja na detekciju učenika s poremećajima mentalnog zdravlja.

Odnos stavova i ponašanja nije jednostavan te ovisi o tome je li ponašanje koje se nastoji predvidjeti planirano ili spontano (Aronson i dr., 2005). Spontana ponašanja predviđaju stavovi koji su jako pobudljivi te je objekt stava snažno povezan sa stavom. Prema tome se za stavove prema učenicima s internaliziranim poremećajima može očekivati da će u određenoj mjeri biti povezani s ponašanjem nastavnika prema njima. Teorijski pristup koji može biti primjenjiv u objašnjenju detektiranja učenika s internaliziranim poremećajima je ABC model (*Attribution Bias Context Model*) (De Los Reyes i Kazdin, 2005 prema Zee i Rudasill, 2021) prema kojem vjerovanja i atribucije nastavnika o uzrocima poremećaja daju perspektivu ponašanju učenika te mogu rezultirati diskrepancijama u nastavničkim procjenama koje nisu rezultat stvarnih razlika u razini problema.

Edukacija pospješuje prepoznavanje poremećaja mentalnog zdravlja (Armstrong i dr., 2011), a opismenjavanje u području mentalnog zdravlja može pridonijeti uočavanju ranih znakova te poboljšati stavove prema traženju pomoći (Muslić i dr., 2020). Pismenost u području mentalnog zdravlja obuhvaća znanja i strategije za očuvanje ili postizanje mentalnog zdravlja, znanja i informacije o poremećajima mentalnog zdravlja, znanja o tretmanima te o načinima traženja podrške i smanjenja stigme (Jorm, 2012; Muslić i dr., 2020). Trening pismenosti za mentalno zdravlje povećava znanje, mijenja uvjerenja o učinku tretmana, reducira neke aspekte stigme i povećava samopouzdanje u pružanje

podrške učenicima i kolegama (Jorm i dr., 2010). Unaprjeđenje pismenosti nastavnika u području mentalnog zdravlja zbog toga je naročito važno za uočavanje ranih znakova poremećaja, ali i unaprjeđenje vlastitog mentalnog zdravlja.

3.7 Prijedlozi za unaprjeđenje stavova i ponašanja nastavnika prema učenicima s internaliziranim poremećajima

Podatci istraživanja pismenosti odgojno-obrazovnih djelatnika u području mentalnog zdravlja (Muslić i dr., 2018) pokazuju potrebu za osiguravanjem temeljnih znanja i vještina nastavnika. U Hrvatskoj je Hrvatski zavod za javno zdravstvo pokrenuo edukativni program *Pomozi Da* (HZJZ, 2019) s ciljem educiranja odgojno-obrazovnih djelatnika za prepoznavanje simptoma i poremećaja mentalnog zdravlja učenika, pružanja prve psihološke pomoći te stjecanja znanja o načinima kako pristupiti i kako pružiti podršku mladoj osobi kod koje su uočeni simptomi. Pokazalo se kako je nesigurnost nastavnika u pristupu učeniku sa simptomima i/ili poremećajima povezana sa zdravstvenom pismenošću u području mentalnoga zdravlja, a najveći postotak (oko 87n%) nastavnika nedostatak znanja smatra najvećom preprekom za pružanje primjerene pomoći učeniku, čak i kada prepoznaju prisutnost poremećaja (Whitley i dr., 2013). Neki od načina na koje nastavnici mogu unaprijediti svoje znanje su stručna usavršavanja nakon formalnog obrazovanja (npr. seminari, stručni skupovi), edukacije dostupne kroz sustave preventivnih programa ili u konačnici sustavnim promjenama u kurikulumu formalnog obrazovanja za nastavnike.

Agencija za odgoj i obrazovanje je središte stručnih usavršavanja odgojno-obrazovnih radnika. Prema dostupnom godišnjem izvještaju o radu Agencije za odgoj i obrazovanje (2021) za 2020. godinu navedeno je kako su održana sva planirana stručna usavršavanja usmjerena na jačanje stručnih kompetencija odgojno-obrazovnih djelatnika. U popisu održanih edukacija jedno tematsko područje stručnoga usavršavanja obuhvaća osnovne znakove depresivnih i anksioznih simptoma i/ili poremećaja u učenika i pružanje psihološke pomoći. Dodatno, dvije teme stručnih usavršavanja u svom nazivu sadrže termin *mentalno zdravlje*, i to kroz međupredmetnu temu *Zdravlje: Briga o mentalnom zdravlju učenika, zdrava prehrana* i *Utjecaj pandemije na mentalno zdravlje učenika i učitelja, očuvanje mentalnog zdravlja u kriznim situacijama*. Na mrežnim stranicama Agencije za odgoj i obrazovanje dostupan je *Program*

rada Agencije za odgoj i obrazovanje za 2021. godinu, gdje su navedene sve edukacije planirane za navedenu godinu te kako će jedna od tema edukacija i stručnog usavršavanja biti *Zdravlje (Pomoć i samopomoć, Mentalno, socijalno i tjelesno zdravlje, Briga o očuvanju vlastitoga zdravlja i zdravlja drugih osoba)* (AZOO, 2020a; str. 30). U *Katalogu stručnih skupova za 2021. godinu*, također dostupnom na stranicama Agencije za odgoj i obrazovanje (AZOO, 2020b), navedeno je 186 edukacija, od kojih je edukacija pod nazivom *Međupredmetna tema zdravlje, prevencija depresije i adolescentnih kriza* posvećena internaliziranim poremećajima u okviru pedagoških edukacija. Prema navedenim očekivanim ishodima, naglasak ove edukacije je na definiranju zdravlja, odabiru zdravih životnih navika i ponašanja vezanih za reproduktivno zdravlje, informiranje o preventivnim strategijama u radu s učenicima kako bi se izbjegla ponašanja/ navike štetne za zdravlje, predstavljanju aktivnosti pojedinih osnovnih i srednjih škola te učeničkih domova vezano za temu stručnoga skupa i unaprjeđivanje rada kroz primjere dobre prakse. Prema očekivanim ishodima zapravo se radi o edukaciji promicanja zdravlja općenito bez jasno strukturiranih ishoda prema kojima bi se zaključilo kako se radi o edukaciji koja osnažuje pedagoške kompetencije u radu s učenicima s internaliziranim poremećajima.

U daljnjoj potrazi za edukacijama koje bi nastavnicima, razrednicima, stručnim suradnicima pružile potrebna znanja u radu s učenicima s internaliziranim poremećajima analizirani su ishodi edukacija *Kurikulumi međupredmetnih tema osobni i socijalni razvoj i zdravlje, Akcijski plan prevencije nasilja, Školski preventivni programi* (AZOO, 2020b). Sve tri planirane edukacije posvećene su jednim dijelom prevenciji nasilja, a jedna edukacija u svojim ishodima navodi kako polaznicima omogućava ishode u području mentalnog zdravlja. Na posljetku, nakon pretrage putem područja edukacije i ishoda, pretražene su sve edukacije *Kataloga stručnih skupova za 2021. pomoću ključnih riječi intern*, ment*, anks* i depr** (AZOO, 2020b). Jedna edukacija zadovoljavala je kriterij zadanih ključnih riječi. Edukacija je namijenjena učiteljima razredne nastave pod nazivom *Mentalno i socijalno zdravlje učenika i učitelja u kontekstu novih okolnosti* s očekivanim ishodima kako će nastavnici biti kompetentni utjecati na ponašanje koje pridonosi očuvanju i unapređenju mentalnog, emocionalnog i socijalnog zdravlja te osiguranju i poboljšanju kvalitete života učenika i učitelja u novome okruženju.

Važno je istaknuti kako se na temelju podataka dostupnih na stranicama *Agencije za odgoj i obrazovanje* ne može steći uvid u sve dostupne edukacije i stručna usavršavanja koja su namijenjena odgojno-obrazovnim djelatnicima. Naime, postoje i druge organizacije i društva koje organiziraju edukacije i stručna usavršavanja na lokalnoj razini. Zbog toga je teško dati općeniti odgovor na pitanje jesu li nastavnicima i u kojoj mjeri ponuđena stručna usavršavanja u području rada s učenicima s internaliziranim poremećajima, a ističe se i potreba za stvaranjem jedne objedinjene baze stručnih usavršavanja kako bi se detektirala eventualna područja koja nisu dovoljno zastupljena te kako bi se na taj način unaprijedila i osuvremenila kvaliteta stručnog usavršavanja nastavnika.

Dodatne edukacije nastavnika moguće su i u kontekstu preventivnih programa i/ili dodatnih programa socijalno-emocionalnog učenja za učenike. Primjereni i teorijski utemeljeni preventivni programi u školama mogu pozitivno djelovati na širok spektar socijalnih, emocionalnih i bihevioralnih ishoda kod učenika (Domitrovich i dr., 2010). Takve programe često provode nastavnici u sklopu redovitih radnih obaveza, tijekom redovne nastave za učenike, no nakon dodatnog educiranja i usavršavanja. Nastavnici u početku mogu pokazivati otpor prema takvim programima izazvan osjećajem osobne nekompetentnosti za temu, preopterećenošću radnim obavezama ili drugim razlozima (Vulić-Prtorić i Lončarević, 2016). Iako oko 30 % nastavnika u početku nije sigurno u opravdanost takve vrste usavršavanja koju preventivni programi traže, na kraju edukacija 90 % nastavnika izražava zadovoljstvo i motivirano je za nastavkom rada u programu i u narednom razdoblju (Vulić-Prtorić, 1995 prema Vulić-Prtorić i Lončarević, 2016).

Učitelji i nastavnici svoje formalno obrazovanje stječu u okviru fakultetskog obrazovanja. Za utvrđivanje zastupljenosti pojedinih tema iz područja razvojne psihologije, a poglavito rada s učenicima s internaliziranim poremećajima, potrebna bi bila analiza sadržaja svih programa namijenjenih obrazovanju nastavnika u Hrvatskoj, što nadilazi opsege ovog rada, ali može biti smjernica za buduća istraživanja. Figueroa (2013) zaključuje kako su edukacije nastavnika općenito orijentirane na akademsku i bihevioralnu izvedbu, dok je aspekt brige za mentalno zdravlje učenika zanemaren. Pouzdanje u vlastitu spremnost i sposobnost pomaganja može predviđati kasnija ponašanja, stoga educiranje

može povećati vjerojatnost pružanja adekvatne podrške (Rosetto i dr., 2016). Nastavnici i učenici slažu se oko mišljenja kako sva usavršavanja koja pridonose emocionalnoj pismenosti, kako nastavnika tako i učenika, pomažu procesima učenja i podučavanja (Vulić-Prtorić i Lončarević, 2016).

3.8 Prijedlozi za unaprjeđenje detektiranja učenika s internaliziranim poremećajima

Jedan od pristupa prepoznavanju simptoma i poremećaja u učenika je univerzalan sustavan probir mentalnog zdravlja učenika u školama (Anderson i dr., 2018). Probir mentalnog zdravlja učenika je „sustavan alat ili proces za identificiranje snaga i potreba učenika“ koji pomaže prepoznati učenike koji su u riziku od razvoja „socijalnih, emocionalnih i/ili ponašajnih poteškoća“ (NCSMH, 2020, str. 3). Svrha probira, prema tome, nije isključivo detektiranje učenika s poremećajima već i onih koji pokazuju simptome poremećaja ili bilo koja druga ponašanja koja se smatraju rizičnima za nastavak poremećaja. Probir pomaže uočiti učenike koje je potrebno uključiti u dodatne intervencije kako bi se prevenirao razvoj poremećaja. Kada bi se probirom uočile povišene razine internaliziranih simptoma u učenika, ciljano podučavanje teorijski utemeljenim djelotvornim vještinama (npr. suočavanja sa stresom) pomoglo bi reducirati simptome, ali i unaprijediti mentalno zdravlje svih učenika u razredu (NCSMH, 2020). Međutim, univerzalne metode probira prema nekim studijama rezultiraju velikim brojem pogrešaka tipa *lažno pozitivnih* nalaza (npr. Husky i dr., 2011).

Osim univerzalnog probira, jedna od opcija probira mentalnog zdravlja učenika su „nominacije nastavnika“. Pregled studija (Anderson i dr., 2018) pokazuje kako nastavnici uspješno prepoznaju 41 – 68 % učenika sa simptomima depresije i/ili anksioznosti. Međutim, nastavnici se ne osjećaju dovoljno kompetentnima za tu ulogu te su i takvim pristupom podcijenjeni simptomi različitih poremećaja (Bruhn i dr., 2014; Caldarella i dr., 2008; Cunningham i Suldo, 2014). Osim toga, u fokus-grupama (Vulić-Prtorić i Lončarević, 2016) nastavnici su skloniji govoriti o ponašanjima koja ometaju održavanje nastave i disciplinu u razredu, dok učenici češće govore o internaliziranim simptomima.

Tradicionalne metode probira uključuju praćenje ocjena, pohađanje nastave i bilješke nastavnika kao indikatore potencijalnih poremećaja (Anderson i dr., 2018), no tim načinom prepoznato je manje od 40 % učenika koji na probiru pokazuju poremećaje internalizirane ili eksternalizirane prirode (Eklund i Dowdy, 2014). Poseban su problem korelacije školskog uspjeha i anksioznosti koje mogu biti niske i zamagljenje činjenicom da unutarnje borbe i strahovi od neuspjeha umjereno anksiozne učenike mogu potaknuti da više rade i time postižu bolje akademske uspjehe (Vulić-Prtorić i Lončarević, 2016).

Anderson i suradnici (2018) ističu kako je jedan od optimalnih prijedloga pristupa probiru s višom razinom točnosti identifikacije zapravo kombinacija univerzalnog probira i nastavničkih nominacija, no svakako su nužna dodatna istraživanja te opcije.

4 Zaključak

Rad pridonosi razvoju svijesti nastavnika o prisutnosti internaliziranih simptoma i/ili poremećaja među učenicima, o važnosti ranog uočavanja simptoma i/ili poremećaja te predlaže potencijalna rješenja za prepreke u navedenom području. Pregled dostupne literature ukazuje na snažnu potrebu za dodatnim istraživanjima u tematskom području, s posebnim naglaskom na hrvatski odgojno-obrazovni kontekst. Neosporno je istaknuti kako su za prepoznavanje i tretman učenika s internaliziranim poremećajima zaduženi stručnjaci, no radi osiguravanja pravovremene podrške iznimno je važno osvještavanje odgojno-obrazovnih djelatnika o njihovu potencijalu za uočavanje učenikovih simptoma i/ili poremećaja. Formalnu edukaciju, odnosno znanja stečena na studiju, nastavnici ne smatraju dostatnom za rad s učenicima sa simptomima ili poremećajima te se ne smatraju kompetentnima za sudjelovanje u probiru mentalnog zdravlja učenika.

Jedna od glavnih prednosti ovog rada je osvrt na rijetko istraživanu temu stavova i ponašanja nastavnika prema učenicima s internaliziranim poremećajima, ali i osvrt na programe obrazovanja nastavnika kojima je potrebno osuvremenjivanje u skladu s rastućom epidemiološkom slikom internaliziranih poremećaja među mladima. Iako se rad primarno bavi temom stavova i ponašanja nastavnika, dostupna literatura na tu temu je oskudna, a istraživanja su uglavnom

inozemna što je, radi različitih organizacija sustava odgoja i obrazovanja u različitim zemljama, važno imati na umu pri osvrtu na rezultate. Nadalje, pregled literature prema ključnim riječima nije ponudio adekvatnu sliku problema, stoga je moguće da su autori u eksplorativnom pregledu radova previdjeli neki od istraživačkih radova koji bi ponudio širu i jasniju sliku problema.

Neki od smjerova i ciljeva budućih istraživanja koje je moguće predložiti na temelju otvorenih istraživačkih pitanja uočenih u ovom radu su: utvrđivanje znanja i stavova hrvatskih nastavnika o internaliziranim poremećajima učenika, utvrđivanje ponašanja nastavnika prema učenicima s internaliziranim poremećajima kroz metodu opažanja i upitničke mjere, razvoj validiranih mjera stavova i ponašanja nastavnika prema učenicima s poteškoćama, utvrđivanje stavova nastavnika prema dodatnim usavršavanjima iz područja razvojnih poteškoća učenika te prema njihovoj ulozi u probiru mentalnog zdravlja učenika. Potrebna su istraživanja na većim i reprezentativnijim uzorcima odgojno-obrazovnih djelatnika. Dostupnost tih informacija bila bi značajan doprinos osmišljavanju programa stručnog usavršavanja nastavnika namijenjenih podizanju kvalitete rada s učenicima s internaliziranim poremećajima, ali i osobnih kompetencija te vještina u suočavanju s izazovima osobnog rasta i razvoja.

Izjava o sukobi interesa

Autor(i) su izjavili da nema potencijalnog sukoba interesa u vezi s istraživanjem, autorstvom i/ili objavljivanjem ovog članka.

Literatura

Agencija za odgoj i obrazovanje (AZOO, 2020a). Program rada Agencije za odgoj i obrazovanje za 2021. godinu. <https://www.azoo.hr/app/uploads/2020/12/Program-rada-2021.doc.pdf>

Agencija za odgoj i obrazovanje (AZOO, 2020b). Katalog stručnih skupova za 2021. godinu. Agencija za odgoj i obrazovanje. <https://www.azoo.hr/strucni-skupovi-arhiva/katalog-strucnih-skupova-za-2021-godinu/>

Agencija za odgoj i obrazovanje (AZOO, 2021). Godišnje izvješće o radu agencije za odgoj i obrazovanje u 2020. godini. <https://www.azoo.hr/app/uploads/2021/03/Godi%C5%A1nje-izvje%C5%A1%C4%87e-o-radu-AZOO-u-2020.-godini.pdf>

Ajduković, M. i Rezo, I. (2019). Ekonomske teškoće obitelji, psihosocijalni problemi i obrazovni ishodi adolescenata u vrijeme ekonomske krize. *Ljetopis socijalnog rada*, 26(1), 141–145. <https://hrcak.srce.hr/223004>

Allen, J. L. i Lerman, R. (2017). Teacher Responses to Anxiety in Children Questionnaire (TRAC): psychometric properties and relationship with teaching staff characteristics. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 23(2), 154–168. <https://doi.org/10.1080/13632752.2017.1376974>

Allouche, S. F., Munson, J. A. G. i Long, A. C. J. (2021). Mental Health Help-Seeking in Adolescence: An Exploration of Variables Associated with Help-Seeking Intent in Schools. *School Mental Health* 13, 362–375. <https://doi.org/10.1007/s12310-021-09426-w>

Američka psihijatrijska udruga. (1996). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje – DSM-IV*. Četvrto izdanje. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Američka psihijatrijska udruga. (2014). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje – DSM-5*. Peto izdanje. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Anderson, J. K., Ford, T., Sonesson, E., Coon, J. T., Humphrey, A., Rogers, M., Moore, D., Jones, P. B., Clark, E. I Howarth, E. (2018). A systematic review of effectiveness and cost-effectiveness of school-based identification of children and young people at risk of, or currently experiencing mental health difficulties. *Psychological Medicine*, 1–11. <https://doi.org/10.1017/s0033291718002490>

Armstrong, G., Kermode, M., Raja, S., Suja, S., Chandra, P. i Jorm, A. F. (2011). A mental health training program for community health workers in India: impact on

knowledge and attitudes. *International Journal of Mental Health Systems*, 5(1), 17. <https://doi.org/10.1186/1752-4458-5-17>

Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Mate.

Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: Prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Školska knjiga. <https://www.bib.irb.hr/443633>

Bouillet, D. (2014). Procjena i samoprocjena problema u ponašanju učenika razredne nastave: prilike i izazovi. *Kriminologija i socijalna integracija*, 22(1), 105–128. <https://hrcak.srce.hr/file/195890>

Bronfenbrenner, U. (1992). *Ecological systems theory*. Jessica Kingsley Publishers.

Bruhn, A. L., Woods-Groves, S. i Huddle, S. (2014). A preliminary investigation of emotional and behavioral screening practices in K–12 schools. *Education & Treatment of Children*, 37(4), 611–634. <https://doi.org/10.1353/etc.2014.0039>

Buljan Flander, G., Mikloušić, I., Redžepi, G., Selak Bagarić, E. i Brezinšćak, T. (2021). *Rezultati probira mentalnog zdravlja djece u Zagrebu*. Grad Zagreb. <https://www.poliklinika-djeca.hr/wp-content/uploads/2021/03/PROBIR-digitalna-verzija-min.pdf>

Caldarella, P., Young, E. L., Richardson, M. J., Young, B. J. i Young, K. R. (2008). Validation of the Systematic Screening for Behavior Disorders in Middle and Junior High School. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 16(2), 105–117. <https://doi.org/10.1177/1063426607313121>

Conroy, K., Salem, H , Georgiadis, C. et al. (2021). Gauging Perceptions and Attitudes About Student Anxiety and Supports Among School-Based Providers. *School Mental Health* (2021). <https://doi.org/10.1007/s12310-021-09470-6>

Costello, E. J., He, J. P., Sampson, N. A., Kessler, R. C. i Merikangas, K. R. (2014). Services for adolescents with psychiatric disorders: 12-month data from the National Comorbidity Survey-Adolescent. *Psychiatric services*, 65(3), 359–366. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.201100518>

Cunningham, J. M. i Suldo, S. M. (2014). Accuracy of teachers in identifying elementary school students who report at-risk levels of anxiety and depression. *School Mental Health: A Multidisciplinary Research and Practice Journal*, 6(4), 237–250. <https://doi.org/10.1007/s12310-014-9125-9>

De Los Reyes, A.; Cook, C. R.; Gresham, F. M.; Makol, B. A.; Wang, M. (2019). Informant discrepancies in assessments of psychosocial functioning in school-based services and

research: Review and directions for future research. *Journal of School Psychology*, 74, 74–89. doi:10.1016/j.jsp.2019.05.005

Domitrovich, E. C., Bradshaw, P.C., Greenberg, T.M., Embry, D., Poduska, M.J. i Ialongo, S.N. (2010). Integrated models of school-based prevention: logic and theory. *Psychology in the Schools*, 47(1), 71-88. <https://doi.org/10.1002/pits.20452>

Dwyer, S. B., Nicholson, J. M. i Battistutta, D. (2006). Parent and Teacher Identification of Children at Risk of Developing Internalizing or Externalizing Mental Health Problems: A Comparison of Screening Methods. *Prevention Science*, 7, 343–357. <https://doi.org/10.1007/s11121-006-0026-5>

Eklund, K. i Dowdy, E. (2014). Screening for behavioral and emotional risk versus traditional school identification methods. *School Mental Health*, 6, 40–49. . <https://doi.org/10.1007/s12310-013-9109-1>

Essau, C. A., Conradt, J., Sasagawa, S. i Ollendick, T. H. (2012). Prevention of anxiety symptoms in children: results from a universal school-based trial. *Behavior Therapy*, 43, 450–464. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2011.08.003>

Figuroa, L. (2013). Teachers' Awareness and Skills in Addressing Students with Anxiety Symptoms. Psychology Dissertation Paper. Philadelphia College of Osteopathic Medicine. https://digitalcommons.pcom.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1277&context=psychology_dissertations

Froese-Germain, E., Riel, R. i Theoret, P. (2013). Human Rights Education in Canada: Results from a CTF Teacher Survey. Canadian Teachers' Federation.a

Frymier, A. B. i Nadler, M. K. (2017). *Persuasion: Integrating theory, research and practice*. Kendall Hunt Publishing.

Girio-Herrera, E., Owens, J. S. i Langberg, J. M. (2013). Perceived Barriers to Help-Seeking Among Parents of At-Risk Kindergarteners in Rural Communities. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 42(1), 68-77. <https://doi.org/10.1080/15374416.2012.715365>

Hanie, E. H. i Stanard, R. P. (2009). Student with anxiety: The role of the Professional School Counselor. *Georgia School Counselors Association Journal*, 16(1), 49-55. <https://eric.ed.gov/?id=EJ871914>

Hrvatski zavod za javno zdravstvo. (2019). Ususret Svjetskom danu mentalnoga zdravlja. Preuzeto 29. 4. 2021. s: <https://www.hzjz.hr/sluzba-promicanje-zdravlja/ususret-svjetskom-danu-mentalnoga-zdravlja-koji-se-obiljezava-10-listopada/>

Husky, M. M., Kaplan, A., McGuire, L., Flynn, L., Chrostowski, C. i Olfson, M. (2011). Identifying adolescents at risk through voluntary school-based mental health screening. *Journal of adolescence*, 34(3), 505–511. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.05.018>

Johnston, D., Propper, C., Pudney, S. i Shields, M. (2014). Child mental health and educational attainment: multiple observers and the measurement error problem. *Journal of Applied Economics*, 29, 880– 900. <https://doi.org/10.1002/jae.2359>

Jones, A. M., West, K. B., i Suveg, C. (2019). Anxiety in the school setting: A framework for evidence-based practice. *School Mental Health*, 11(1), 4–14. <https://doi.org/10.1007/s12310-017-9235-2>

Jorm A. F. (2012). Mental health literacy: empowering the community to take action for better mental health. *The American psychologist*, 67(3), 231–243. <https://doi.org/10.1037/a0025957>

Jorm, A. F., Korten, A. E., Jacomb, P. A., Christensen, H., Rodgers, B. i Pollitt, P. (1997). “Mental health literacy”: a survey of the public’s ability to recognise mental disorders and their beliefs about the effectiveness of treatment. *The Medical journal of Australia*, 166(4), 182–186. <https://doi.org/10.5694/j.1326-5377.1997.tb140071.x>

Jorm, A. F., Kitchener, B. A., Sawyer, M. G., Scales, H. i Cvetkovski S. (2010). Mental health first aid training for high school teachers: a cluster randomized trial. *BMC Psychiatry* 10, 51. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-10-51>

Kamel, A., Haridi, H. K., Alblowi, T. M., Albasher, A. S. i Alnazhah, N. A. (2020). Beliefs about students’ mental health issues among teachers at elementary and high schools, Hail Governorate, Saudi Arabia. *Middle East Curr Psychiatry*, 27(30). <https://doi.org/10.1186/s43045-020-00039-8>

Kelly, C. M., Mithen, J. M., Fischer, J. A., Kitchener, B. A., Jorm, A. F., Lowe, A. i Scanlan, C. (2011). Youth mental health first aid: a description of the program and an initial evaluation. *International Journal of Mental Health Systems*, 5(1), 4. <https://doi.org/10.1186/1752-4458-5-4>

Lippert, M. V., Pflug, V., Lavallee, K. i Schneider, S. (2019.) Enhanced family approaches for the anxiety disorders. In L. J. Farrel, T.H. Ollendick i P. Muris (Eds.), *Innovations in CBT for Childhood Anxiety, OCD, and PTSD: Improving Access and Outcomes*, str. 182-205. Cambridge University Press.

Lončarević I. i Vulić-Prtorić A. (2012.). Stavovi nastavnica prema anksioznim učenicima. U: A. Brajša Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (Ur.) 20. godišnja konferencija

hrvatskih psihologa – Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva – Knjiga sažetaka (str. 234). Dubrovnik, 7.-10. studenoga 2012. http://www.psiholoska-komora.hr/static/documents/Program_20_godisnje_konferencije_hrvatskih_psihologa.pdf

Lončarević, I. i Vulić-Prtorić, A. (2014). Skala stavova učitelja prema anksioznim učenicima (SNA-U). U: A. Čubela Adorić (ur.), Zbirka psiholoških skala i upitnika – svezak 7 (str 35-40). Sveučilište u Zadru. <https://morepress.unizd.hr/books/press/catalog/view/33/29/376-1>

Maglica, T. i Džanko, P. (2016). Internalizirani problemi u ponašanju među splitskim srednjoškolicima. *Školski vjesnik*, 65(4), 559–586. <https://hrcak.srce.hr/178257>

Malak, M. Z. i Khalifeh, A. H. (2018). Anxiety and depression among school students in Jordan: prevalence, risk factors, and predictors. *Perspect Psychiatr Care*; 54: 242–250. <https://doi.org/10.1111/ppc.12229>

Masia Warner, C., Colognori, D., Brice, C. i Sanchez, A. (2015). School-based interventions for adolescents with social anxiety disorder. U: K. Ranta, A. La Greca, L. J. Garcia-Lopez i M. Marttunen (Ur.): *Social anxiety and phobia in adolescents*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-16703-9_12

McIntosh, K., Ty, S. V. i Miller, L. D. (2014). Effects of school-wide positive behavioral interventions and supports on internalizing problems: Current evidence and future directions. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 16(4), 209–218. <https://doi.org/10.1177/1098300713491980>

Missenden, N. i Campbell, M. (2019). Secondary school teachers' ability to recognise and refer students with differing levels of anxiety. *The Educational and Developmental Psychologist*, 36(2), 51-59. <https://doi.org/10.1017/edp.2019.12>

Moore, G. F., Cox, R., Evans, R. E., Hallingberg, B., Hawkins, J., Littlecott, H. J., Long, S. J. i Murphy, S. (2018). School, Peer and Family Relationships and Adolescent Substance Use, Subjective Wellbeing and Mental Health Symptoms in Wales: a Cross Sectional Study. *Child Indicators Research*. <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9524-1>

Muslić, Lj., Jovičić Burić, D., Markelić, M. i Musić Milanović, S. (2020). Zdravstvena pismenost u području mentalnog zdravlja. *Socijalna psihijatrija*, 48(3), 324-343. <https://hrcak.srce.hr/249726>

Muslić, Lj., Markelić, M., Vulić-Prtorić, A., Ivasović, V. i Jovičić-Burić, D. (2018). Zdravstvena pismenost odgojno-obrazovnih djelatnika u području mentalnoga zdravlja djece i mladih. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo. https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2018/10/Zdravstvena-pismenost_publikacija.pdf

Nail, J. E., Christofferson, J., Ginsburg, G. S., Drake, K., Kendall, P. C., McCracken, J. T., Birmaher, B., Walkup, J. T., Compton, S. N., Keeton, C. i Sakolsky, D. (2015). Academic impairment and impact of treatments among youth with anxiety disorders. *Child & Youth Care Forum*, 44, 327–342. <https://doi.org/10.1007/s10566-014-9290-x>

National Center for School Mental Health (NCSMH, 2020). *School Mental Health Quality Guide: Screening*. NCSMH, University of Maryland School of Medicine. <http://www.schoolmentalhealth.org/media/SOM/Microsites/NCSMH/Documents/Quality-Guides/Screening-1.27.20.pdf>

Polanczyk, G. V., Salum, G.A., Sugaya, L. S., Caye, A. i Rohde, L. A. (2015). Annual research review: A meta-analysis of the worldwide prevalence of mental disorders in children and adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56(3), 345-365. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12381>

Rajhvajn Bulat, L. i Horvat, K. (2020). Internalizirani problemi adolescenata u kontekstu školskog okruženja. *Napredak*, 161 (1-2), 7–26.

Reavley, N. J. i Jorm, A. F. (2011). Recognition of mental disorders and beliefs about treatment and outcome: findings from an Australian national survey of mental health literacy and stigma. *The Australian and New Zealand journal of psychiatry*, 45(11), 947–956. <https://doi.org/10.3109/00048674.2011.621060>

Rosetto, A., Jorm, A. F. i Reavley, N. J. (2016). Predictors of adults' helping intentions and behaviours towards a person with a mental illness: A six-month follow-up study. *Psychiatry Research*, 240, 170–176. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2016.04.037>

Rothi, D., Leavey, G. i Best, R. (2008). On the front-line: Teachers as active observers of pupils' mental health. *Teaching and Teacher Education*, 24(5), 1217-1231. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2007.09.011>

Salavera, C., Usán, P. i Teruel, P. (2019). The relationship of internalizing problems with emotional intelligence and social skills in secondary education students: gender differences. *Psicol. Refl. Crít.* 32, 4 (2019). <https://doi.org/10.1186/s41155-018-0115-y>

Silobrčić Radić, M. i Vrbanec, I. (2018). *Mentalni poremećaji u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo. <https://www.hzjz.hr/periodicne-publikacije/39269/>

Štrkalj Ivezić, S., Jukić, V., Štimac Grbić, D., Čelić, I., Brečić, P., Silobrčić Radić, M., ... Ćurković, M. (2018). Organizacija liječenja oboljelih od mentalnih poremećaja u Republici Hrvatskoj. *Acta medica Croatica*, 72 (2), 179–187. <https://hrcak.srce.hr/199524>

Švegar, D., Borbelj-Čeko, J., Krulić-Kuzman, J., Rogić, M., Viduka, D., Bijelić M., Zelić, I., Zrilić, A., Jakšić, I., Tumpić, J., Daraboš, D. Paušak, B., Zgodić, S. i Sušan, I. (2020). Stručni suradnici u osnovnoškolskom sustavu RH. Elaborat. Građanska inicijativa „Psihološko proljeće”. <https://psiholoskoproljece.org/wp-content/uploads/2020/02/OS-ELABORAT-FINAL.pdf>

Svjetska zdravstvena organizacija. (2004). Promoting mental health: Concepts, emerging evidence, practice: Summary report. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42940/9241591595.pdf>

Swan, A. J., Carper, M. M., i Kendall, P. C. (2016). In pursuit of generalization: An updated review. *Behavior Therapy*, 47(5), 733–746. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2015.11.006>

Werner-Seidler, A., Spanos, S. Calear, A.L., Perry, Y., Torok, M., O’Dea, B., Christensen i H. Newby, J. M. (2021). School-based depression and anxiety prevention programs: An updated systematic review and meta-analysis, *Clinical Psychology Review*, ISSN 0272-7358, <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2021.102079>

Whitley, J., Smith, J. D. i Vaillancourt, T. (2013). Promoting mental health literacy among educators: Critical in schoolbased prevention and intervention. *Canadian Journal of School Psychology*, 28(1), 56–70. <https://doi.org/10.1177/0829573512468852>

Zee, M. i Rudasill, K. M. (2021). Catching sight of children with internalizing symptoms in upper elementary classrooms. *Journal of School Psychology*, 87, 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2021.05.002>